

A paraszt mint mitikus hős

Szabó Dezső, Milo Urban és Liviu Rebreanu regényének értelmezési lehetőségei

„Jancsi, Jancsikám, nem szabad, hogy neked bajod történjék. Mintha te volnál a magyarság szimbóluma, mintha minden remény lehető volna, amíg te erős és egészséges vagy, s minden pusztulna, ha te elpusztulnál.”¹

„Más nemzetek életében a parasztságnak csak másodrangú, jelentéktelen szerepe lehetett és volt is; a mi számunkra viszont a parasztság a tiszta és örökkévaló románság forrása.”²

Az első idézet *Az elsodort faluból* való: Farkas Miklós fordul így barátjához, az első világháború frontján sérülést szenvedett Bőjthe Jánoshoz annak betegágyánál. A szimbólumok használata tulajdonképp egyidős az emberiséggel: a tapasztalt világ jeleken keresztüli felidézését, értelmezését szolgálják. Farkas Miklós ezen megnyilatkozása így azt feltételezi, egyetlen alak megfeleltethető egy nagyobb csoportnak, közösségnek egyszerűbben megtapasztalhatóvá téve a csoport, közösség kollektív – valós vagy vágyott – tulajdonságait, melyek így ezen az egyetlen személyben manifesztálódhatnak. Bőjthe János a regényben maga választja azt, hogy a *parasztság* – amit aztán a „valódi” magyarsággal azonosít – új szimbólumává legyen, s ezen szerepében környezete is megerősíti: létrehozva azt a konszenzust, amely minden jelkép és szimbólum használatának az alapja. Bőjthe János alakja így nyer önmagán túlmutató jelentést és jelentőséget, mely kiemeli őt környezetéből a regény első lapjaitól az utolsóig. Liviu Rebreanu *A román paraszt dicsérete* című akadémiai székfoglalójában fogalmazta meg a második fenti idézetet. A 20. század elején azonban nemcsak a románság, de a vele szomszédos nemzetek számára is fontos szerepet kezdett betölteni a parasztság: enélkül nem születhettek volna meg a következő oldalakon bemutatandó regények, melyekben a parasztok mint közösség és a parasztok mint szimbolikus és mitikus hősök is megjelentek.

NATKÓ ANNA (1994) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének doktorandusza.

1 Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, 1999, Püski, 162–163.

2 Liviu Rebreanu: *Lázadás*. Bukarest, 1955, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 27.

Lucian Boia vélekedése szerint az élő példák és szimbólumok létezése szükségesség, és semmi sem annyira egyetemes és annyira ősi, mint olyan mitologizált figurák alkotása, akik az istenek és emberek, a sors és az emberek vagy épp a történelem és az emberek közötti közvetítő, vagy pedig – főként krízishelyzetekben – a megmentő szerepét töltik be. Ezen hősök megalkotása az egyik eszköze ugyanis a történelmi és a társadalmi folyamatok személyessé tételének a történelem bármely időszakában a legkorábbi időktől napjainkig.³ A mitologizált hősök milyensége úgy gondolom, fontos képet adhat egy adott korszakról. Közismert, hogy az első világháború előtti, majd pedig utáni Kelet-Közép-Európa általános problémájának számított a paraszt-, illetve az azzal együtt járó, a nagybirtokrendszer fennmaradásával összefüggő földkérdés megoldatlansága. Lehetek-e ebben az időszakban mitologizált, hősi alakjai ennek, az évszázadokig marginális helyzetben levő társadalmi rétegnek? Munkámat ez a kérdés inspirálta, s három szerző három regényének értelmezési lehetőségeit kívánom ebből a szempontból bemutatni.

Liviu Rebreanu, Szabó Dezső és Milo Urban nem csupán egyazon időszakban, de mindhárman a monarchiakori Magyar Királyság területén születtek; beszéltek magyarul is, még ha írói tehetségük kibontakoztatására Rebreanu és Urban nem is ezt a nyelvet használta.⁴ Az általuk írt három jelentős regény, a *Lázadás*, *Az elsodort falu* és *Az élő ostor* között olyan tematikai kapcsolódások vannak, melyek véleményem szerint lehetővé teszik a részletes összehasonlításukat. *Az elsodort falu* és *Az élő ostor* egyaránt az első világháború okozta fizikai, pszichés és társadalmi következményeket jeleníti meg, noha az előbbi cselekménye időtartamában nagyobb ívet jár be, s a benne felvetett eszmei-politikai kérdések valamiképpen függetlenek a világháborútól.⁵ *Az élő ostor* és a *Lázadás* hasonlóképpen mutatja be egy falu népének fölkelését, habár azok más helyzetben és más indokkal robbannak ki. *Az elsodort falu* és a *Lázadás* közös pontját pedig a cselekmények helyszíneinek közelsége nyújtja: azok a románok, melyek az előbbiben kegyetlen és alantas emberekként jelennek meg 1916-os betörésük kapcsán, az utóbbiban esendő, szenvedő alakok – eltérő nézőpontok és eltérő történelmi helyzetek elgondolkodtató párhuzama ez.

Az 1932-ben megjelent *Lázadás* cselekménye az 1907-es romániai parasztlázadást eleveníti meg.⁶ Rebreanu, míg korábbi regényében, a *Ion*ban az erdélyi

3 Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest, 2001, Central European University Press, 189.

4 Kormos Gyula kismonográfiájában részletesen beszámol ugyanakkor Rebreanu kezdeti, magyar nyelvű írói próbálkozásairól is. Kormos Gyula: *Liviu Rebreanu*. Kismonográfia. Kolozsvár, 1975, Dacia Könyvkiadó.

5 Milo Urban regényében a közösségi-nemzeti identitás kérdése kevésbé jelenik meg szemben *Az elsodort faluval*, melynek zárójelenteként is Farkas Miklós „Magyar vagyok!” kiáltásai mint a mű egészen átvonuló és jelentősége által a regény kereteiből ki is lépő üzenet visszhangzik a háromszéki erdőben.

6 Rebreanu a felkeléssel kapcsolatos dokumentumokat pár évvel az eseményeket követően aprólékos tanulmányozásnak vetette alá, és többek között emiatt dolgozta át már a *Ion*

földkérdést mutatja be egy személy élettörténetén keresztül, addig a *Lázadásban* több egymáshoz közeli romániai uradalom parasztjainak egységesülő sorsát ábrázolja.⁷ „...mert hiába, csak akkor ember az ember, ha földje is van” – fogalmazza meg Busuioc, a kocsmáros, de ezek a szavak a regény bármely szereplőjének a szájából elhangozhatnának. A nagybirtokos mintaképét megjelenítő idős Miron Iuga, a minél több földre vágyó bérlők – Platamonu számára „a legnagyobb boldogságként” jelenik meg a saját földbirtok álomképe –, a földben csak kalandos életének anyagi fedezetét látó Nadina mellett a parasztok sem vágnak semmi másra, mint saját földre, dacára annak, hogy közöttük is érzékelhető anyagi különbségek vannak: a szó minden értelmében nyomorgó, az éhezés miatt lopni kényszerülő cselédek mellett élnek gazdagabb parasztok is az uradalomban, akiknek – bár összefogva, de – lehetőségük lenne a babarogai birtok megvásárlására is. A föld, tágabban értelmezve a magántulajdon védelme és az azutáni vágy alapvetően mindhárom regényben megjelenik, de a *Lázadásban* kimondottan az indulatok elszabadulásának elsődleges forrásává és a cselekmény legfőbb alakítójává válik. A szerző a parasztok nyomorát és helyzetük megoldásának égető szükségességét azzal is alátámasztja, hogy a regény Bukarestben játszódó epizódjaiban is a parasztkérdés ottani megjelenését és az azzal kapcsolatos diskurzust ábrázolja, valamint történelmi hitelességgel bemutatja, hogyan fogtak össze a korábban egymással alapvetően szemben álló politikai csoportok a közrend helyreállítása érdekében, ami már önmagában jelzi, milyen mély szociális válságként értékelhető ez az eseménysorozat.⁸

Az 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* cselekménye valamikor az első világháború kitörése előtt kezdődik, s közvetlenül annak befejeződése utánig tart. Az „elsodorton” kívül számos jelzővel illetett falu pontos nevét nem tudjuk meg a regényből: annyi bizonyos, hogy Háromszék vidékén járunk, s a szomszédos település Lécfalva, de Szabó Dezső regénye földrajzi szempontból is tágabb ívet tesz meg, így több fejezet játszódik Budapesten és Kolozsvárott is. *Az elsodort faluban* nem maga a cselekmény, hanem a szereplők által kifejtett társadalmi, illetve politikai értékrendek válnak hangsúlyossá: nem véletlen, hogy alig találhatunk benne valódi párbeszédet, hisz az egymás mellett elbeszélő, párhuzamos monológokat mondó alakok szerepe az eltérő perspektívák felvonultatása, összeütköztetése. Ebben a regényben a parasztok úgy válnak kitüntetett szereplőkké, hogy végig a háttérben maradnak: a figyelem azáltal vetül a parasztságra, hogy a középosztályba és a falusi intelligencia körébe

témáját adó, eredetileg *Hozomány* címet viselő történetet is egy komplexebb, a földkérdést nem egyetlen ember egyéni problémájaként, hanem egy adott ember életében megjelenő, ám egy egész társadalmi réteget érintő krízishelyzetként bemutató regényé. Kormos: 26–27.

7 A *Lázadás* tulajdonképp a *Ion* folytatása. Mindkét regény központi alakja Titu Herdelea, az erdélyi születésű, de Bukarestben letelepedett, a parasztok sorsa iránt érdeklődő és velük együttérző újságíró: ezen jellemzőiben egyértelműen magára Rebreanura emlékeztet. Kormos: 71.

8 Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 55.

sorolható alakok rendre elbuknak, vagy pedig önként vállalják a parasztsággal való azonosulást. „...a föld volt mindig a mi értelmünk. Politika, katonaság, tudomány csak kirándulás volt nekünk. Innen indultunk ki és ide jöttünk vissza”⁹ – mondja Bőjthe János apjának a cselekmény kezdetén, és ez a gondolat a regény egészére is igaz. Bár a világháború kitörése és a fronton töltött élet, a románok 1916-os betörése és a háború utáni, forrongó Budapest árazolása mind-mind érzékletes, a cselekmény végén ugyanahhoz az eszméhez jutunk, amely már a legelején kimondatik: amely szerint a jövő társadalmának alapja a parasztság kell legyen.

Az 1927-ben megjelent *Az élő ostor* cselekménye ugyancsak az első világháborúra tehető.¹⁰ Mint Kiss Gy. Csaba Milo Urban önéletrajzi regényéről írt esszéjében rámutat, nem csupán az von párhuzamot *Az élő ostor* és *Az elsodort falu* közé, hogy a világháborút egy-egy falu közösségének szemszögéből mutatja be, de a regények narrációja és regénynyelve egyaránt újítónak számított a korabeli prózában.¹¹ Tartalmi hasonlóságot fedezhetünk fel *Az élő ostor* és a *Lázadás* között is, ám az Árva megyei Ráztok lakói – szemben a *Lázadás* paraszti szereplőivel – nem a nincstelen parasztságot jelenítik meg. A nélkülözést, szegénységet itt egyértelműen a háború, illetve annak közvetlen hozadékai eredményezik: a cselekmény centrumában levő konfliktust így nem a tulajdon, mondhatni, teljes hiánya, hanem a tulajdon elvesztése jelenti, s a tulajdonba beleérthetjük épp úgy a beszolgáltatott állatokat, a falu tárgyi értékeit, mint a besorozott és haza nem tért fiúkat.¹² Az elbeszélő ezt az összefüggést erősíti azáltal, hogy mind a marhákat, mind az élettelen, ám a falubelieknek kedves tárgyakat megszemélyesíti. „Szerették, mint régi ismerősüket és most eljöttek, hogy elkísérjék utolsó útjára és elbúcsúzzanak tőle. [...] Nagyot döngött a föld. András fájdalomosan felnyögött és meghalt”¹³ – az elbeszélő már-már úgy ábrázolja az Andrásnak nevezett harang beszolgáltatását, mint valamely falubeli személy halálát. Az élő ostorban ezáltal a parasztok nem elsősorban az urakkal kerülnek konfliktusba – mint láthatjuk a *Lázadásban* –, hanem azzal a fogalommal, amely

9 Szabó: 16.

10 Rebreanuhoz hasonlóan Urban is regénysorozatot írt: *Az élő ostor* folytatásai az 1930-ban megjelent *Ködök napfelkeltekor* és az 1940-es *Csapdáiban*, melyeket a bennük szereplő Hlavaj Ádám alakja is összeköt. Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó, 181.

11 Kiss Gy. Csaba: *A Zöld vér* magyar olvasatához. In Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest, 2013, Nap Kiadó, 165.

12 Az elbeszélő tulajdonképp az állatok elvesztését érzelmileg megterhelőbb eseményként ábrázolja, mint a férfiakét. Valószínűleg ebben is az a humánus gondolkodás jelenik meg, amely a regény egészét átszövi, s amely az állatokat még az embereknél is véltenebbnek látja a háború kapcsán: „A bögésben, mely aznap Ráztokon visszhangzott, volt valami szomorú, oly primitíven tragikus, hogy sokakat különös fagyossággal rázott meg, amilyet még a férfiak hadbavonulásakor sem éreztek.” Milo Urban: *Az élő ostor*. I. kötet. Pozsony, 1938, Eugen Prager Könyvkiadó, 105.

13 Urban I: 148–149.

ezen anyagi és emberi áldozatokat megköveteli tőlük: a haza fogalmával s azokkal a tisztségviselőkkel, akik a haza nevében lépnek fel.¹⁴ Rendkívül érdekes tanulmány tárgya lehetne, milyen képzettársítások jelennek meg a regényben a haza fogalma kapcsán. Csupán néhány példa ezek közül a „hatalmas kőzúzógép”, a „valami szent szörny”, a „lyuk a levegőben”, illetve az „elhordott, ványadt bocskor”.

A parasztság általános képe

Mielőtt a kiemelkedő, mitikus hősként is értelmezhető alakok részletesebb tárgyalására rátérnénk, fontosnak tartom azon kérdés felvetését, milyen képet festenek a regények a parasztokról mint közösségről? Részletes elemzés tárgya lehetne, hogyan állítják párhuzamba az elbeszélők a parasztságot és a természetet szép és érzékletes, metaforikus és metonimikus képek létrehozásával. Ez legaprólékosabban a *Lázadás*ban jelenik meg. A paraszttömeg „hullámozni kezdett, mint a víz”,¹⁵ és magával sodorja az embereket „mint falevelet a megáradt folyó”.¹⁶ A föld kapcsán több regény is rögzíti azt a körforgást, mely szerint a parasztság a földből és a földért él, és ugyancsak a földbe hantolják el, ha meghal. Ezt jeleníti meg az utolsó kép, amely a *Lázadás*ban az amarai uradalmat ábrázolja, és megtalálhatjuk hasonló megfogalmazásban *Az elsodort faluban* is, ahol Böjthe János olyan „hőskölteménynek érezte magát, mely a földből indul ki s a földbe ér vissza”.¹⁷ A harmadik természeti elemre, a levegőre *Az élő ostorban* olvasható egy szép hasonlat: itt a parasztok sóhajtása olyan, „mint a hirtelen, nehéz szél fúvása a süket, puszta völgyön”.¹⁸

A föld, víz és levegő eleménél is szimbolikusabb szerepet kap a regényekben a tűz. A tűz a *Lázadás*ban a „titkos jeladás” rendeltetését látja el – a Ruginoasában fellobbanó lángok nyomán robban ki az amarai felkelés –, míg *Az élő ostorban* épp a tűz az, ami kijózanít: a fosztogatásnak és pusztításnak a kocsma Hlavaj Ádám általi felgyújtása vet véget. A tűz tisztító, megújító ereje jelenik meg *Az elsodort falu* cselekményének végén is: Böjthe János és Mária lakodalmán, az éjszaka sötétjében lobogó nagy tűz vörös fényében a háborúban fizikailag, lelkileg és anyagilag megroppant falusiak felszabadult, erejüket visszanyerő nász néppé változnak.

14 Arra, hogy milyen hosszú ideje érlelődő feszültség gyűlhetett fel egy ilyen kis Árva megyei falu lakóiban a hatósággal szemben, rámutat Kubinyi Miklós 1895-ös Árva megyéről írt monográfiájában. Ebben rögzíti, hogy a súlyosbodó adóterhek miatt „a kötelék lassanként meglazul a hatóságok és a nép között”, a parasztság „a tisztviselőkben csak ellenségeit látja”. Idézi Sándor Pál: *A XIX. század végi agrárválság Magyarországon*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó, 110.

15 Rebreanu: 525.

16 Rebreanu: 531.

17 Szabó: 123.

18 Urban I: 87.

Mindhárom műben megjelenik a parasztság saját mítoszképzése. A *Lázadás*-ban többen látni vélik az uralkodó – saját szóhasználatukban a vajda – fehérlovas küldötteit, akik a bojárokkal való szembe fordulásra és a föld elfoglalására biztatják őket. A jóságos, atyai uralkodó mítoszának népszerűségét bizonyítja az is, hogy úgy gondolják, az urakkal szemben a parasztságot támogató vajdát a bojárok foglyul ejtették. Hasonló motiváció sejlik fel *Az elsodort falu* azon epizódjában, mikor a falu lakói levelet akarnak írni „Vilmosnak”, hogy „már hagyja abba ezt az istentelen háborút, engedjen ő is egy kicsit, mert kivész a szegény székely nép”.¹⁹ Utóbbiak mindemellett magát a háború kitörését is összekapcsolják a babonával és „az öreg Málikné” alakjával, aki saját halála pillanatára – ami épp a háború kitörése napján következik be – „nagy világfelfordulást” jósolt.

Mindkét cselekményében lázadást ábrázoló regényben tetten érhető a parasztság szervezetlensége: a fosztogatásokkor soraik között megjelenik az a kicsinyesség és kapzsiság, amivel korábban a társadalmilag és anyagilag felettük állókat vádolták. A lázadás előtt Amara lakói még úgy gondolják „ha felosztanák a birtokot, gyöngyölete lenne valamennyiünknek”,²⁰ ám mikor ez reálisabb lehetőségként kezd feltűnni, már mindenki elsősorban a saját sorsának jobbra fordulását látja maga előtt: „persze az igazságot mindenki úgy értette, hogy ő kapná a jobbik részt [a birtokból], amelyik egyszersmind a faluhoz is közelebb esnék”.²¹ Ráztok lakói a kocsmáros házában kifosztásakor ugyancsak „igyekeztek túltenni egymáson, nehogy megkárosodjanak, nehogy mások többet vigyenek el, mint ők”.²²

A három regény közös vonása a parasztság mint közösség ábrázolását tekintve tehát az, hogy a parasztság szoros kapcsolatban állnak a természettel, természeti elemekkel, ami különleges archaikus vonásokat is kölcsönöz számukra: valamiféle ősi, ösztönös közösségként tűnnek fel, mely nemcsak együtt él, össze is tartozik az őt körülvevő természeti környezettel.²³ A babonák, mítoszképzések a parasztság naiv, gyermeki képét erősítik, ami aztán a cselekmény más aspektusaiban is megjelenik, többek között abban, hogy kevésbé képesek a közös, szervezett cselekvésre, és amint lehetőségük adódik anyagi javaik mások kárára való gyarapítására, azonnal egymás ellen is fordulnak. Úgy gondolom, azon szerzői szándék érhető tetten mindhárom műben, ami a parasztságnak a fejletlenségét, visszamaradottságát igyekszik hangsúlyozni: ezáltal a még

19 Szabó: 334.

20 Rebreanu: 325.

21 Rebreanu: 498.

22 Milo Urban: *Az élő ostor*. II. kötet. Pozsony, 1938, Eugen Prager Könyvkiadó, 195.

23 Figyelemreméltó, hogy Milo Urban gyermek- és ifjúkorára visszatekintő munkájában, a *Zöld vérben* saját tapasztalataként is megjeleníti az ember és természet közötti köteléket: visszaemlékezéséből úgy tűnik, „a természet nem csupán hátttere, valaminő külső kerete az emberi létezésnek, hanem elválaszthatatlan tőle”. Kiss Gy.: 167.

erkölcsileg kifogásolható tetteik is inkább a helyzetükből adódó kényszerűségként hatnak. Nem meglepő tehát, hogy a regények mindegyikében feltűnik egy-egy alak, amely közösségből kiemelkedve különös jelentőséget nyer, és a parasztság általános jellemzőinek megértéséhez is hozzájárul.

Mitologizált paraszti hősök

Lucian Boia fentebb idézett munkájában arról ír, a mitologizált figurák valami-féleképp mások, mint a többi ember, hisz a képzelet misztikus szférájához tartoznak, és még az alapvetően szekularizált modern világban megalkotott alakok is megőriznek valamiféle transzcendens jelleget.²⁴ A következőkben azt szeretném bemutatni, a három regényben mely szereplők értelmezhetők ilyen mitikus hősi alakokként. A mitizált hős megjelenése *Az elsodort faluban* a legegyszerűsebb: Bőjthe Jánost rendre Herkuleshez hasonlítja a regény többi szereplője, sőt maga az elbeszélő is úgy jellemzi: Ő „egy új mitológia magyar Herkulesé”.²⁵ A másik két regényben ennyire explicit módon ugyan nem, de jellemvonásaik szerint kiemelkednek a paraszti közösségből egyes személyek. Ahogy Lucian Boia rámutatott, ezen hősi alakok még a vallástól már eltávolodott közösségekben is mutatnak természetfölötti jegyeket: ide sorolom az alakok körüli, fokozott várakozást, a rendkívüli fizikai erőt és a közösségen belüli vezető szerepet.

„Jő majd valaki, erős, mint az Isten s bosszút fog állni a sok igazságtalanság miatt.”²⁶ Már-már biblikus mondat ez utóbbi, melyet *Az élő ostorban* olvashatunk. A várakozás mindhárom regényben szimbolikus szerepet tölt be: mind a világháború, mind az elviselhetetlenségig fokozódó szociális nyomor olyan pszichés feszültséget teremt, melynek megszűnése a közösségek elemi vágyává válik. Bőjthe János, Petre Petre és Hlavaj Ádám alakjainak ugyancsak különös jelentőséget ad a várakozás: fizikailag ugyanis nincsenek jelen a cselekmény kezdetekor. Személyükre párbeszédkekből és az elbeszélő ezekhez társított megjegyzéseiből következtethetünk. Bőjthe Jánost nemcsak szülei, de „két hete várja az egész falu”, Petre Petre özvegy anyja szomszédainak és a faluba betérőknek is panaszkodik fia hazaérkezésének elmaradásáról, míg Hlavaj Ádám a regény első kötetében egyáltalán nem lép színre, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne jelenne meg folyamatosan a falubeliek párbeszédeiben és feleségének az elbeszélő által kihangosított gondolatfolyamában. Távolmaradásuk oka más és más, hiszen míg Bőjthe egyetemre járt, és „keresztül-kasul kóborolta Európát”, addig Petre és Hlavaj a katonaságtól tér haza: előbbit jó magaviselete miatt hamarabb elbocsájtják, utóbbi pedig megszökik – ez jól rámutat a két alak személyiségének különbözőségére is.

24 Boia: 189.

25 Szabó: 331.

26 Urban I: 121.

A három alak jellemzésében egyaránt megjelenik fizikai erejük hangsúlyozása. Bőjthe János bővelkedik leginkább az ehhez kapcsolódó jelzőkben: „jege nye természetű”, „antik kolosszus”, kinek „hatalmas teste oszlopmereven magasodott fel” és homloka „győzelemre termett homlok”. Ő az, aki a hordókat egyszerűen bezúzza az öklével, és úgy eszik, mint egy „kiéhezett gigász”. Petre Petre „fekete, kemény arcú”, „izzó, villogó szemű”, „férfias erejű”, „fiatal, daliás legény”; különös, mély hangja „más világ tompa moraja”, keze pedig „nehéz, érdes és nyirkos, mint a föld”. Hlavaj Ádám fizikai erejét leginkább annak ábrázolásával támasztja alá az elbeszélő, milyen akadályokon jut át, mialatt megszökik a katonaságtól – „mint az ín, legyőzött mindent, ami az útjába került”²⁷ –, s miként menekül el újra és újra az őt kutató hatóság elől. Szemei neki is „lázás fényben izzottak”, homloka pedig „erős embert sejtettet”.

A három alak fizikai ereje elpusztíthatatlanságuk képzetével is összefügg. Petre Petre az egyetlen közülük, aki a cselekmény során életét veszti, ám ennek körülményei is a realitáson már túlmutató fizikai erejét bizonyítják: míg a lázadást leverő sortűz többi áldozatát menekülés közben éri találat, s azonnal szörnyethalnak, addig Petre nem menekül, sőt még akkor is a katonákra céloz, mikor már „két golyót kapott, de föl se vette”: egyenesen „szitává lövik” a katonák, s csak így tudják végül elpusztítani. Hlavaj Ádám nemcsak a fronton nem szerez sérülést, de a fentebb már említett, számtalan akadályon keresztüli hazajutása, bujkálása és szökése által elpusztíthatatlan hőssé nő, aki köré már maguk a falubeliek is mítoszt szőnek: menekülése „érdekfeszítő kalandokkal teli óriási eseménnyé nőtte ki magát”.²⁸ A megkaparinthatatlan Hlavajt ezáltal valószínű kultusz kezdi körül venni: „egyébről sem beszéltek”, mint róla, és ha tehették volna, „szorongatták volna a kezét”, „vezették s mutogatták volna mint ritka látványosságot”.²⁹ A „mindenből diadalmasan kikerülő” férfi olyannyira sérthetetlennek tűnik fel a cselekmény során, hogy időnként mintha maga sem volna tudatában szorongatott helyzetének, s a feleségét megbecstelenítő jegyző kocsiját egyszerűen az út közepén állítja meg a faluban, hogy mindenki szeme láttára vonja kérdőre. Amikor végül csellel mégis fogságba ejtik, épp korábbi árulója szökteti meg onnan szinte azonnal, ami ugyancsak szinte mesébe illő fordulatnak tűnik az alapvetően realista elbeszélésben. Hlavajhoz hasonlóan Bőjthe János is majdnem sértetlenül kerül ki a világháborúból: egyszer ugyan combsérülést szerez, de ez már-már semmiségnek tűnik a körülötte ábrázolt kolerás, végtagvesztett és elméjében megbomlott alakok között. Az ő elpusztíthatatlansága nemcsak fizikai, de szellemi értelemben is megjelenik, hisz a fronton épp azoknak az eszméknek megfelelően viselkedik, mint a háború előtt és után; ott is a magyarság védelmében cselekszik, és a tapasztalt borzalmak mintha semmilyen nyomot nem hagynának rajta mentálisan.

27 Urban II: 14.

28 Urban II: 68.

29 Uo.

A már-már természetfölöttinek tűnő fizikai erő és a személyek körüli várokozás azonban talán nem elégséges ahhoz, hogy egy-egy alakot mitikus hősként lássunk. Ahogy a bevezetőben is utaltam már rá, Bőjthe János is úgy válik „a magyarság szimbólumává”, hogy nemcsak saját maga, de a környezete is annak látja őt. Mindhárom kiemelkedő alak kapcsán megfigyelhető, hogy közösségükön belül vezető szerepben jelennek meg: kiválasztottságukat a falubeliek is megerősítik, és ez ugyancsak összefügg valamelyest a messianisztikus szereppel, hisz ezek az alakok mintha nemcsak a saját maguk, de az egész közösség nevében és érdekében cselekednének, s ennek a közösség tagjai is tudatában vannak.

„Mindenki szerette a faluban, mert világléletében szolgálatkész, jó, csöndes gyerek volt”³⁰ – olvashatjuk Petre Petréről. Vezető szerepre őt ez s a falu lakosaira kevésbé jellemző – ám esetében sem megingathatatlan – higgadtsága, „rendíthetetlen nyugalma” predestinálja. A parasztok számára fontos eseményeken egyre inkább a hangadók közé kerül: ott van, amikor a földet vásárolni szándékozók csoportja Bukarestbe látogat, a prefektussal folytatott gyűlésen „kezdettől fogva elől állt, a falu vezetői mellett”, a lázadás eszkalálódása során pedig már „minden szem Petrére tapadt, mintha az ő feleletén múltott volna mindnyájuk sorsa”.³¹ Bőjthe János az az alak, aki teljes mértékben tisztában van saját vezető szerepével, így ezt leginkább ő maga hangsúlyozza. Minden szituációban ennek megfelelően jelenik meg: vezényli az aratási munkálatokat – ahol még a korábban gyilkosságig fajuló ellenségeskedést is elsimítja két falubeli, Deák Ádám és Firtos Mózes között –, a fronton sorsokról dönt, hazatérve pedig igyekszik talpra állítani a háború nyomait magán viselő falut és annak lakosait egyaránt: „mindennap újból kellett kezdeni a sziszifuszi munkát: életbe lökni ezeket a visszahulló lelkeket”.³²

Mikor Hlavaj Ádám kijelenti „A törvény mi vagyunk!”, az elbeszélő hozzáteszi: „ez nem egy ember megtévedt kijelentése volt, hanem a tömeg elemi vágya”.³³ Az élő ostor felvonultat egy másik szereplőt, aki alkatánál és természeténél fogva alkalmas lenne a közösségen belüli vezető szerepre: Kramár a „sziklaszilárdan álló, vagyonát a ragadozó ősi elszántságával védő férfi”, olyan, „mint egy Toldi Miklós”; „földbe belefúródott szikla”, aki pusztá fellépésével megghiúsítja marháinak összeírását is.³⁴ A szerző az idősebb, tapasztaltabb gazda helyett mégis Hlavaj Ádám alakját emeli ki, akinek jelentőségét erősíti, hogy őt még Kramár is „habozás nélkül” bárhová követné, s szavai „úgy hatnak rá,

30 Rebreanu: 175.

31 Rebreanu: 510.

32 Szabó: 342.

33 Urban II: 28.

34 Érdekes, hogyan jelennek meg bizonyos paraszti „típusok” a regények által ábrázoltak között. Kramár alakja némileg rokonítható *Az elsodort falu* Barabás gazdájával, aki a falura törő románokat baltával a kezében fogadja, s a házába csak a halála árán juthatnak be.

mint ostor”.³⁵ Amikor pedig az elbeszélő úgy fogalmaz, „úgy tűnt fel, hogy [Hlavajnak] minden szava mögött szebb jövő sejlik, egy új világ, amelybe csak ő vezetheti be”,³⁶ már kifejezetten messianisztikus szerepet tulajdonít alakjának, akinek értékítéleteiben és cselekedeteiben még egy nála, koránál fogva tapasztaltabb és fizikai erejében nem sokkal elmaradó társa is megingathatatlanul tud hinni. A három alak kapcsán tehát egyaránt megfigyelhetők bizonyos transzcendens jegyek, ám mindez nem jelenti azt, hogy hiba nélkül valók lennének, ahogy nem azok a regények ábrázolta parasztok általánosságban sem.

„Azok az emberek, akik talán nemrégén szent énekeket énekeltek a templomban, most félelemtől és dühtől eltelve üvöltöztek, mint az állatok”³⁷ – jellemzi *Az élő ostor* elbeszélője a falusiakat a fosztogatások idején. A parasztok emberi esendőségét, erkölcsi tökéletlenségét, sőt féltelenségét mindhárom regény ábrázolja. A felkelést megjelenítő jelenetekben ez különösen szembeűnő. A *Lázadás*ban az idős Miron lugát és menyét, Nadinát is megölik a parasztok, de még Ráztok alapvetően visszafogottabb lakói is „valósággal megmámorosodtak a rombolás gyönyörétől”³⁸ *Az élő ostor* cselekményében. A rombolás, fosztogatás *Az elsodort faluban* csupán a betörő románok részéről jelenik meg. A parasztok esendősége ebben a regényben egy másik epizódban csúcspontot ér: Ferenc bácsi kocsmái mulatozásba, részegeskedésbe torkolló temetésén alkotnak magukról nem túl hízelgő képet a falu lakosai. Ezekben a jelenetekben a három hősi alak nem vesz részt: távollétük nyilvánvalóan szimbolikus jelentőségű, ugyanakkor a cselekmények egy-egy másik pontján ők is megmutatják gyengeségeiket.

Fentebb már utaltam rá, Petre a regény első felében egy rendkívül engedelmes fiatalemberként jelenik meg. Az ő erkölcsi megingása az az epizód, amikor vágyait kiéli az ellenkező Nadinán. Habár az elbeszélő halványan azt sugallja, mintha a nő részéről is létezett volna valamiféle vonzalom a férfi iránt – egy korábbi találkozásukkor „pillantása keresztezte Petre izzó tekintetét”³⁹ –, együttlétüknek erőszakos voltát erősíti, hogy a fiatalember maga is bosszúnak szánta azt, amiért a nő őt és birtokának többi paraszti érdeklődőjét Bukarestben korábban megalázta. Tette erkölcsi kifogásolhatóságán az sem változtat, hogy Nadina megölése kifejezetten feldúlja, megfordul fejében a nő gyilkosának megölése is, hisz ő a birtokosnőnek csak távozását, de nem halálát kívánta. Ezt követően lelkiismeretfurdalása és ellenérzései miatt egy ideig teljesen el is szigeteli magát az uradalom többi lakójától.

Böjthe János erkölcsi feddhetetlenségét azok az epizódok kérdőjelezik meg, amikben származásuk alapján tulajdonképp értéktelenebbként kezel embereket.

35 Urban II: 52.

36 Uo.

37 Urban II: 177.

38 Urban II: 179.

39 Rebreanu: 207.

Ilyen jelenet, amikor a fronton felderítésre nem az önként jelentkező székely fiúkat, hanem a zsidó, osztrák és cseh katonákat küldi azzal a – ki is mondott – szándékkal, hogy előbbiek életét kímélje az utóbbiakéval szemben, mivel elgondolásai szerint a székelyekre a jövő Magyarországnak még szüksége lesz. Hasonló motivációból nem figyelmezteti később Ungváron azt a zsidó „pénzembert”, akire szeme láttára zuhan rá egy kő egy épület tetejéről, sőt szimbolikus gesztussal, kezeit hátra téve szemléli a halálesetet, majd „elaludt mosolyogva, [...] mint megelégtült igazság”.⁴⁰ Böjthe ezen tettei azonban – miképp egész alakja – túlmutat egyéniségén: nem személyes kicsinyessége, hanem a magyarság mindenek elé helyezett védelme és az annak érdekében való „igazságszolgáltatás” vezérli.

Az *élő ostor* általánosságban is kevesebb erőszakos epizódot tartalmaz, mint a *Lázadás*: a csendőröket, katonákat a falubeliek fogságba ejtik, majd elkergetik, de nem ölik meg – habár felmerül bennük, hogy a katonákra gyűjtják a tetőt, ezt azonban Hlavaj megakadályozza –, s a zsidó kocsmárost és családját is „csak” kifosztják. Az események egyetlen halálos áldozata a jegyző, aki a háború anyagi és emberi áldozatainak közvetlen „elrendelése” által a falu, míg felesége megrontása miatt Hlavaj személyes ellenségévé is válik. Hlavaj jelleméről érdekes rajzolatot nyújt, hogy a cselekmény során újra és újra a jegyző megölését tervezi, ám ezt mégsem teszi meg: a parasztok kényszerítik a folyóba a férfit, hogy „megfürdessék”. Hlavaj eszményi voltán az ejt csorbát, hogy, bár megfordul a fejében, nem menti ki a jegyzőt a vízből, akit így elsodor az ár. Hlavaj „ekkor egyszerre félrefordult”,⁴¹ cselekedete pedig több szempontból is szimbolikus. A jegyző halálát így közvetlenül a természet, nem pedig emberi kéz okozza, ami szimbolizálja azt is: afféle természet által is igazolt igazságszolgáltatás történt. Hlavaj pedig a regény ezen részén mutatja meg egyrészt azt, hogy vannak olyan helyzetek, melyekben az ő emberi esendősége is megjelenik és felülkerekedik heroikus voltán, másrészt pedig azt, hogy az események természetes sodrását megakadályozni még ő sem tudja. A lázadással kapcsolatban korábban Hlavaj még úgy fogalmaz, „a legjobb akarattal sem lehetett volna meggátolni azt, ami történt”,⁴² s ez kiterjeszthető a jegyző halálára mint a falubeliek szenvedéseit jogosan követő áldozatra is. Az, hogy a közösség féltelensége természetes és megállíthatatlan, tehát nemcsak Petre, de Hlavaj alakja kapcsán is megjelenik: a regényekben így a lázadások kirobbanása azáltal válik törvényszerűvé, hogy következményeit még a higgadtságuk árán a közösségből kiemelkedő hősök sem – vagy csak időlegesen – akadályozhatják meg.

A három alaknak vannak tehát olyan, hasonló jellemzőik, melyek által mitikus hősökként értelmezhetők. Nem jelenti ez ugyanakkor azt, hogy ne lennének egymástól mégis különbözőek: ahogy Lucian Boia is rámutatott, a mitizált

40 Szabó: 201.

41 Urban II. 198.

42 Urban II. 180.

alakok közvetíthetik a sors és a történelem folyamatait az embereknek: személyesebbé és megfejthetőbbé téve a körülvevő világ eseményeit. A három regény cselekménye három eltérő történelmi szituációt mutat be, jóllehet vannak párhuzamos vonásaik. A három hősi alak mégis más-más szerepet tölt be a regények világán belül, és alakjuk, tetteik, megszólalásaik által a történeteken belül másra helyeznek hangsúlyt.

A *Lázadásban* Petre Petre személyes tragédiájával mutat rá a társadalmi feszültségek kirobbanásának elkerülhetetlenségére. Míg a regény első felében a szolgálatkész, engedelmes fiatalember képe jelenik meg, addig közvetlenül a lázadás letörése előtt már a hangadók között találjuk. Személye képviseli a parasztok között legtovább a bojárokkal szembeni lojalitást: „Az urakkal mindig ki lehet jönni, ha az ember alázatos és engedelmes”⁴³ – fogalmazza meg, s felteszi a kérdést is: „Aztán kiben bízunk, ha nem az urakban?”⁴⁴ A fiatalember saját viselkedésével példázza azt, amit Miron Iuga is érzékel birtokán, mikor arra gondol, „most érezte először életében, hogy ezek az emberek, akiket hű, engedelmes szolgálóknak hitt, a szívük mélyén ellenségei”.⁴⁵ Petre – akit még a parasztokkal kevésbé engedékeny bíró is úgy jellemez, mint „a legderekből legény a faluban” – pálfordulásához az elbeszélő kevés magyarázatot fűz. Magatartásának megváltozása nem lineáris folyamat: a fosztogatás első képeit megdöbbenéssel fogadja – „Istenem, itt már mindenkinek elment az esze!”⁴⁶ –, majd el is zárkózik a többi paraszt elől. Kívülállóságát talán az mutatja meg leginkább, ahogyan megfogalmazza magában: inkább lemond a birtokszerzésről – s látva a regény alapkonfliktusát, ez egy nagyon határozott szakítás mind a korábbi vágyaival, mind a közösség többi tagjával –, de kívül akarja tartani magát az indulatok elszabadulásán. A Iuga-ház feldúlását előbb megfékezni igyekszik – „teljes eréllyel szétzavarta a ház körül sündörgő népet is”⁴⁷ –, majd mégis felgyújtására biztatja az embereket látszólag a birtokosnőt ábrázoló kép megpillantása miatt. A katonák érkezésekor pedig már úgy ösztönzi szembenállásra a falubelieket, hogy elváltozott hangja „mintha nem is az övé lett volna”, s „gyűlölettől izzó szava” „forró szikraesőként” hat. A fiatalembernek az elbeszélő tehát bizonyos, a fizikai jegyekben is tetten érhető elváltozását sejteti.

Ovid S. Crohmălniceanu irodalomtörténész az egyik végétől a másikba eső Petrét „határozatlan egyéniségként” látja, megformálását pedig Rebreanu részéről csődként értékeli.⁴⁸ Kormos Gyula kismonográfiájában ellenben épp

43 Rebreanu: 176.

44 Rebreanu: 121.

45 Rebreanu: 181.

46 Rebreanu: 437.

47 Rebreanu: 484.

48 Rebreanu: 60. Crohmălniceanu bírálata kapcsán természetesen nem tekinthetünk el attól, mely politikai rendszerben írta azt. Lucian Boia fentebb már idézett munkájában rámutat, hogy – habár a kommunista rendszer is megteremti a saját hőseit – a marxista ideológiában

amellett érvel, hogy Rebreanu-nak egykori, budapesti filozófia tanulmányai révén nemcsak igénye, de érzéke is volt a lélektani folyamatok aprólékosabb ábrázolására is, sőt kifejezetten lélektani regényt is írt *Ciuleandra* címmel.⁴⁹ Véleményem szerint Petre alakjának megformálása mögött is felfedezhető a lélektani folyamatok ábrázolásának tudatos szerzői szándéka: az engedelmes parasztból a társadalmi-gazdasági helyzet tarthatatlansága nyomán és a közösség sodró ereje által szükségszerűen és elkerülhetetlenül válik lázadó, majd a cél érdekében elbukott hős, aki személyében megtestesíti a paraszti-nagybirtokos szembenállás mítoszát és a földkérdés megoldatlanságának tragédiáját is. „...ha hívnak, akkor megyek, mert szégyen lenne itthon maradnom”⁵⁰ – mondja a fiatalember anyjának, s gondolata jelentheti azt is, nem csupán a falubeliek, de maga a társadalmi krízis volt az, ami hívó szóval ért fel.

„Még nem jött el az igazság órája, de el kell, hogy jöjjön, mert a világ igazság nélkül nem lehet el!”⁵¹ – szól a regény befejezése, melyet Petre alakjára kivetítve értelmezhetünk úgy, viselkedésének éles fordulata a lázadás elkerülhetetlenségét, halála – ami nem következett volna be pálfordulása nélkül – pedig a lázadás elbukásának törvényszerűségét példázza. Mitikus hőssé válik azáltal, hogy magatartásának megváltozására, az események általi elsodortatásával kapcsolatban az elbeszélő nem nyújt bővebb magyarázatot: személyének céljává így a parasztság és bojárság közötti viszonyrendszer módosulásának megjelenítése válik. A szerző Petre sorsának lezárásakor egy szomorú, de páratlanul szép képet használ fel, mikor Titu Herdera a lázadó parasztok sírja felett állva megfogalmazza tulajdonképp a teljes cselekményt, sőt magának az emberi életnek az értelmét és értelmetlenségét egyaránt: „Mennyit küzdöttek a földért, s most mégis a föld fogadta be őket! [...] S ha elgondoljuk, így végződik minden emberi törekvés...”⁵²

Bár a regény második kiadásához, 1919 októberében írt előszavában Szabó Dezső az egykorú kritikákra reagálva cáfolja, hogy Böjthe János „valószínűtlen alak” volna, nehéz őt nem szimbolikus személyként értelmeznünk. Mind az elbeszélő, mind a saját megnyilatkozásaiban többször úgy jellemzi magát, mint olyasvalaki, aki csak „erő és izom”, „munka és étvágy”, s aki számára a lélek „felesleges luxus”. Ezt az állítását kétségtelenül alátámasztják az olyan, az emberi természettől meglehetősen idegen megnyilvánulásai, mint amikor Farcády

eredetileg a történelem kapcsán a problémák, a törvényszerűségek és társadalmi-gazdasági folyamatok mellett az egyéniségek nem kerülhetnek előtérbe. Crohmálniceanu kritikái pontosan ezt tükrözik, amikor újra és újra az osztályharc és osztályöntudat ábrázolásának hiányával vádolja Rebreanut. Vö. Boia: 190.

49 Kormos Gyula véleménye szerint, habár a *Ciuleandra* című regény polgári környezetben játszódik, mégis épp a paraszti alakok ábrázolása – beleértve természetesen lelki adottságait is – a legsikerültebb. Kormos: 64.

50 Rebreanu: 381.

51 Rebreanu: 570.

52 Rebreanu: 557.

Juditot feleségül kérve megjegyzi, az sem bánatná önérzetét, ha a nő megcsalná, sőt mástól is szülné gyermekeket házasságuk alatt. Bőjthe János így nemcsak az egykori, de a későbbi olvasók számára is kevésbé értelmezhető reális alakként, s irodalomelméleti kritikaként felmerül az is, hogy az ennyire mitizált alak lehet-e hiteles egyáltalán a valószerű – illetve a valószerűség igényévelt ábrázolt – térben és időben.⁵³

Bőjthe János mitikus voltát alátámasztja az az alapvető tény, hogy úgy lesz paraszti hős, hogy nem is paraszti származású, s a választott paraszti életformája ellen leginkább saját apja tiltakozik. János a jövő társadalmának alapját a parasztságban látja, saját közvetlen környezetében azonban nincsenek parasztok: sem a Farcády család, sem Schönbergerék, akiknél gyakran megfordul, sem legjobb barátja, Farkas Miklós nem áll közel a parasztsághoz,⁵⁴ s tulajdonképp János csak azt követően választja párjává a paraszti származású Barabás Máriát, hogy Farcády Judit többször is visszautasítja. A fronton úgy próbálja megóvni a székely fiúkat, hogy erre lehetőséget a hierarchiában felettük való léte ad, s a faluba visszatérve ugyancsak úgy segíti a parasztok életének újraindítását, hogy a származása és anyagi helyzete által adott felsőbbrendűsége megmarad. A paraszti életforma számára így sosem szűnik meg önként választott életformának lenni: „be-beállt az aratók közé, inkább legénykedésből, az izmok örömeért”.⁵⁵ Ezt az ellentétet az elbeszélő azzal a magyarázattal próbálja elsimítani, hogy Bőjthében az „eltemetett ősparaszt ébredt fel”,⁵⁶ s a regényben számos helyen, számos formában olvasható az a metafora, miszerint a férfi eggyé válik „fajával”, a „háromszéki síkkal”, a falujával és a földdel.

Ebben az értelemben Bőjthe János úgy is mitikus paraszti hőssé válhat, hogy közvetlen származását tekintve nem paraszt, s személye, cselekedetei és céljai pont ezért lehetnek irányadóvá a parasztság számára. Szabó Dezső önéletrajzi írásában is utal erre a kérdésre, amikor megemlékezik arról, hogy Barabás Mária alakját – sőt konkrét nevét is – az életből merítette.⁵⁷ Eötvös-kollégistaként egyik nyarat Csíkszentdomokoson töltötte nyelvkuatással, s ott került napi

53 Gintli Tibor szerk.: *A magyar irodalom*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó, 680.

54 Farkas Miklós a cselekményben egy-két alkalommal ugyan felveti annak lehetőségét, hogy letelepedik a faluban, és ott gazdálkodással foglalkozik majd – felvéve ezzel Jánoshoz hasonlóan a paraszti életformát –, s ezt a lehetőséget Juditnak mint közös életlehetőséget is felvilantja egyik párbeszédükben. Mind az ő, mind Judit bukása ugyanakkor már a regény elején nyilvánvalóvá válik. Ennek legszemléletesebb jelzése az epizód, melyben Judit első budapesti látogatásakor meglátja évekkal későbbi önmagát: az utcán magát áruló nőt, akinek szőfordulátát ő maga is használja majd akkor, amikor bukott alakként utoljára tűnik fel a cselekmény végén.

55 Szabó: 411.

56 Szabó: 136.

57 Az *Életeim* első kötetének oldalain Máriát valóban ugyanaz a „ringó járású”, „nagy, meleg barna szemű” lányként mutatja be Szabó Dezső, mint ahogyan Az elsodort faluban is ábrázolta.

érintkezésbe a Barabás családdal. „Az ő [Mária] sugárzásában születtem Bőjthe Jánossá, és jaj, ha csak Bőjthe János maradhattam volna egész életemen át! [...] Ha ő mellettem maradhatott volna, talán meg tudott volna tartani örökre Bőjthe Jánosnak, s most nem lenne homokba öntött bor egész életem.”⁵⁸ Szabó Dezső így mintha egy ifjúkori személyes ihlet tapasztalatát írta volna bele Bőjthe alakjába: a tapasztalatot, miszerint egy középosztálybeli fiatalemberben a falusi környezet és falusi emberek valóban el tudják hinteni a gondolatot, hogy életét a falu felé fordítva valamifajta magasztosabb célnak szentelje. Magasztosabb célként jelenik meg ez a regényben is, hiszen amikor az elbeszélő ebben a metaforikus szerkezetben jellemzi a parasztságot: „A vak éjszakában egyedül állott a szerencsétlen gyermek, mely csak teremni és vért adni tud”,⁵⁹ arra is utalást tesz, hogy ezeknek az embereknek elemi szükséglete az a saját soraikban már fel nem lelhető erő és vitalitás, hit és akarat, amelyet egy köreikbe belépő középosztálybeli, így akár Bőjthe János is képviselni tud.

A regényben nem csak Bőjthe János alakja a mitikus, ám ő az egyetlen, amelynek mítosza a jövőbe, nem pedig a múltba mutat. Amikor Farkas Miklós, „a züllött dzsentrifaj utolsó fia” arra gondol, megérdemli a halált, „mert nem hittem annyira az életben, hogy hitet tudjak adni fajomnak, [...] mert nem tudtam éltető példa lenni”,⁶⁰ pontos ellentétét jeleníti meg Bőjthe alakjának, akinek a regény egészében talán egyetlen pesszimista megnyilvánulása sincs. Egy dialógusukban pedig ugyancsak Farkas Miklós azzal a hasonlattal él, ő a „tegnapi, a nagy pazarlások, beteg túlzás, a fényűzés és nyomor Magyarországa”, míg János a „holnap, az erős, az okos, a lebírhatalatlan, a megcsalhatatlan” Magyarország.⁶¹ Ezzel a képpel válik világossá a regényben megjelenő, az egymással szembenálló társadalmi rendszerek mítoszainak adott szereplőkkel való azonosulása, hisz mindkét alak a középosztályból indult, ám életcéljaikban eltértek útjaik: Bőjthe hátat fordított annak a dzsentrivilágnak, amelyben Farkas Miklós megmaradt; előbbi tett így a vele született normákból való forradalmi kitörésként is értelmezhető.⁶² A cselekmény végén Bőjthe János gyarapodó családja körében tér nyugovóra, miután utolsó megszólalásaként ökolbe szorított kézzel kiáltja bele az éjszakába: „Akarom!” A megbomlott idegrendszerű Farkas Miklós magányosan bolyogva a háromszéki erdőben ugyancsak kiáltozik, ám az ismételtetett „Magyar vagyok!” szölamok részéről meg nem valósult programként hatnak Bőjthe sikert érő terveivel szemben, s így az általuk megjelentített két világ: a két Magyarország, a két középosztály közül egyértelmű, hogy melyik kerekedik felül. Felvetődik, hogy értelmezhető-e reális társadalmi

58 Szabó Dezső: *Életeim*, I. Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó, 746.

59 Szabó: 141.

60 Szabó: 245.

61 Szabó: 336–337.

62 Gróh Gáspár: Regény és program a történelem áramában. Szempontok Az elsodort falu elemzéséhez. *Literatura*, 1982, 453.

programként a parasztságra való kizárólagos támaszkodás, ha mindez a történelmi folyamatok által nem befolyásolt vízióként jelenik meg, elmosva a realitás és mítosz közötti határvonalakat.⁶³ Kétségtelen, mint fentebb már jeleztem, hogy Bőjthe célkitűzései a regény elején épp azok, mint a végén: a világháború, a forradalomba hajló Budapest látszólag semmilyen hatást nem gyakorolnak az általa megfogalmazott programra. Írásom célja ugyanakkor nem terjed ki arra, hogy ezen program realitásának kérdésével foglalkozzak: konklúzióink itt tehát nem lehet más, mint az, hogy Bőjthe János alakja reális személyként kevésbé, mint inkább egy mítosz hősi megjelenítőjeként értelmezhető. A mítosz megjelenítőjeként, miszerint az első világháború előtt már észlelhető társadalmi-politikai krízisre megoldás lehet a paraszti életformához való visszatérés. Bőjthe alakjának az ad jelentőséget, az által válik hőssé, hogy ez a visszatérés részéről – középosztályból való származása miatt – csak tudatos, önkéntes program, egyben a múlttal és saját környezetével való szembenállás lehet, megvalósítva így annak a példáját, hogy a középosztály és a parasztság összeolvadásával új társadalmi rendszer alkotható, melyben „a kenyér magyar szájé, a föld magyar jövője legyen”.⁶⁴

Hlavaj Ádám alakja kapcsán is fontos megemlékeznünk a regény más szereplőiről, melyekkel párhuzamba állítva újabb értelmezési lehetőségek tárulnak fel: Hlavaj válik fizikai erejénél, furfangos, karakán természeténél fogva a nála „emberibb emberek” tragédiájának a megtorlójává. A szinte sérthetetlennek tűnő Hlavajhoz képest Ilcsik István alakja a háború teljes értelmetlenségére mutat rá: azért végzik ki, mert nem a politikailag definiált ellenséggel szemben lép fel, hanem Róna szakaszvezető személyében olyasvalakit öl meg, aki fizikai és lelki terrorja által valódi ellenségévé és ártójává vált neki és katonatársainak. Figyelemreméltó, hogy Urban regényében a háború értelmetlenségét nem az a valós történelmi körülmény okozza, hogy szlávokat helyezett szembe szlávokkal.⁶⁵ Itt az egyszerű, humanista tiltakozás hangja jelenik meg: az orosz katonákban ugyanolyan egyszerű, vétlen embereket látnak a falubeliek, mint amilyennek önmagukat is hiszik. A háború borzalmaiból saját erejéből megmenekülni tudó Hlavaj küldetésévé válik, hogy igazságot szolgáltatson azok nevében is, akik ezt már nem tehetik meg. Csúfot űz abból a hatóságból, mely mások halálát, anyagi vagy érzelmi veszteségét okozta, így – ahogy a fentebbi idézetek rámutattak – a falubeliek szemében szinte legenda övezte hőssé válik, aki meseszerűen menekül meg minden nehéz helyzetből, sőt, azonnal ott terem, ahol szükség van rá: megmenti Krisztinát egyik udvarlója erőszakoskodásától, s többször is megfékezi a falusiakat is, mielőtt indulataik elragadnák őket, hisz „a józan, tiszta hang úgy hatott az emberekre, mint a víz”.⁶⁶

63 Gintli: 680.

64 Szabó: 331.

65 Palotás: 103.

66 Urban II: 146.

A férfi közösségen belüli messianisztikus szerepét az elbeszélő a regény egészében újra és újra megerősíti: „Hlavaj Ádám tette hozzáférhetővé az áttetsző igazságot, adott neki súlyt és átütő erőt, mellyel befurakodott az ormótlan parasztszívbe.”⁶⁷ Alakjának célja, hogy „példát mutasson az eljövendőknek. A törvénnyel szentesített erőszakkal szembehelyezkedő élő tiltakozás volt.”⁶⁸ Hlavaj ezáltal annak a mítosznak a hőisévé válik, mely szerint az egyszerű, paraszti származású, ám fizikai erejénél, furfangjánál, igazságérzeténél fogva kiemelkedő alak is képes lehet arra, hogy közösségének vezetője legyen, s igazságot szolgáltatson társainak és magának egyaránt. Ez az igazságszolgáltatás azonban a háború értelmetlenségére való rámutatást és a háború céljait elsősorban kiszolgáló réteg elkergetését jelenti, nem az ezen túlmenő pusztítást és fosztogatást. Habár utóbbinak elkerülhetetlenségét megfogalmazza Hlavaj; azzal, hogy a regény legvégén a kocsmá kirablásának képétől „elkomorodott”,⁶⁹ azt is sugallja, hogy a fosztogatás valójában nem viszi előrébb a közösséget. Azzal, hogy Hlavaj felgyújtja az épületet, nem a rombolást teljesíti ki, hanem bizonyos megtisztulást idéz elő. Ebben a záróképben a kocsmá az elbeszélő megfogalmazása szerint nem egy egyszerű épület, hanem „egy korszak átkozott emlékoszlopa”,⁷⁰ megsemmisülése tehát nem egy épület megsemmisülését, hanem egy egész korszak, egy egész politikai-társadalmi berendezkedés megingását jelzi. Ahogy a jegyző halála kapcsán, úgy itt is az igazságot közvetlenül a természet ereje végzi: ott a víz, itt pedig a tűz az, ami beteljesíti a lázadást. Míg a rablásban önmagukból teljesen kiforduló parasztok kijózanodnak a lángok láttán, addig Hlavaj kikacagja az általa életre hívott tüzet. Talán ebben a képben válik el alakja leginkább a többi falubeli emberétől, hisz ekkor még az őt hűségesen követő Kramár sem érti szándékait. Hlavaj mint kacagó hős egyaránt utal a múltra és a jövőre. A múltra, amelynek igazságtalansága itt, a falu képezte mikrokörnyezetben talán megtoroltatott: Hlavaj elhozta azt a szabadságot, amely „századok óta járt”, s a jövőre, melynek „merész, vad lendülettel vágott az arcába”.⁷¹ Ebben a záróképben alakja így egybe is forr a tűzzel, hisz maga a tűz is elpusztítja azt, ami régi, és megtisztít mindent a jövő számára.

Záró gondolatok

„Nem is gondoltam volna, hogy itt folyton csak a parasztokról beszélnek. Mindenütt csak a parasztkérdés van szónyegen. S mennyi tervezgetés, csináljuk így, csináljuk úgy!” – foglalja össze bukaresti tapasztalatait Titu Herdelea a *Lázadás*

67 Urban II: 30.

68 Urban II: 78.

69 Urban II: 200.

70 Urban II: 201.

71 Urban II: 201.

lapjain.⁷² Nemcsak ennek a regénynek a cselekményében beszéltek annyit a parasztokról, de, mint látjuk, a két világháború közötti kelet-közép-európai próza-irodalomban is központi kérdéssé válhatott a parasztkérdés. Ahogyan írásomban bemutatni igyekeztem, a három regényben számtalan tartalmi és narratív párhuzam található, ahogyan tartalmaznak közös elemeket a parasztság megjelenítésére vonatkozóan is. A parasztok mindhárom regényben emberi esendőségük ellenére vagy épp azon keresztül saját igazukat keresik a történelmi események okozta nehézségek közepette, s legyen szó lázadásról, életről vagy halálról, újra és újra egybeolvadnak a természettel: tűz és víz, szél és föld szimbolizálja számtalan cselekedetüket. A közösségből kiemelkedő alakok pedig azáltal válnak mitikus hősökké, hogy saját személyükön messze túlmutató jelentőségük: általuk kristályosodik ki a parasztság mint közösség cselekedeteinek az ereje, s egyben tükröt is mutatnak ezzel szemben, amikor a szervezetlen lázadás, a háború igazságtalanságai vagy pedig a pusztulásra ítélt társadalmi berendezkedés tényére világítanak rá.

A három hős mitizált azért is, mert sorsát tekintve összeolvad azzal a történelmi eseménnyel, mely a cselekmény során megjelenik. Hlavaj a lázadást követően meg tud maradni abban az elpusztíthatatlan és igazságot szolgáló hős szerepében, amelyből Petre Petre halála által bukott ki – a *Lázadás* egy idejét és körülményeit tekintve tulajdonképp elbukásra ítélt felkelést jelentett meg, míg *Az élő ostorban* az első világháború által előidézett politikai és társadalmi változások valóban megállíthatatlanokká válnak, s az ezeket képviselő hős így nincs kudarcra ítélve. Ugyancsak nem bukhat el Böjthe János sem, aki cselekedeteivel és céljaival saját apjának s közvetlen környezetének mutatja meg a társadalmi rendszer átalakulásának a szükségességét, miközben egyedüli marad a regény főbb alakjai között, akinek a sorsa nem az erkölcsi vagy a fizikai megsemmisülés.

Befejező gondolatként talán arra érdemes még egyszer visszatérnünk, mennyi azonosságot láthatunk csak ebben a három regényben a parasztok és a kiemelkedő, mitizált paraszti alakok között. Ez is rámutat, hogy a múlt században annyszor egymással politikai, sőt fegyveres konfliktusba keveredő nemzetek tagjainak sorsa kapcsán talán több volt, ami összeköthette volna őket, mint az, ami elválasztotta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, 1999, Püski.
Milo Urban: *Az élő ostor*. I-II. kötet. Pozsony. 1938, Eugen Prager Könyvkiadó.
Liviu Rebreanu: *Lázadás*. Bukarest, 1955, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest, 2001, Central European University Press.

72 Rebreanu 102.

- Gintli Tibor szerk.: *A magyar irodalom*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó.
- Gróh Gáspár: Regény és program a történelem áramában. Szempontok Az elsodort falu elemzéséhez. *Literatura*, 1982, 439–453.
- Kiss Gy. Csaba: A Zöld vér magyar olvasatához. In Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest, 2013, Nap Kiadó, 164–169.
- Kormos Gyula: *Liviu Rebreanu*. Kismonográfia. Kolozsvár, 1975, Dacia Könyvkiadó.
- Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Sándor Pál: *A XIX. század végi agrárvoálság Magyarországon*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Dezső: *Életeim, I.* Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó.
- Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó.

